

Noves famílies i canvi d'ordre social

Lluís Flaquer
Universitat Autònoma de Barcelona

Aquest article intenta interpretar els canvis recents en la família en les societats avançades a partir de les transformacions en profunditat del sistema de dominació, fent èmfasi en els processos de deslegitimació, desinstitucionalització i individualització.

The article attempts to interpret recent changes in the family advanced societies in the face of profound transformations in the system of domination, focusing on the processes of delegitimation, deinstitutionalization, and individualization.

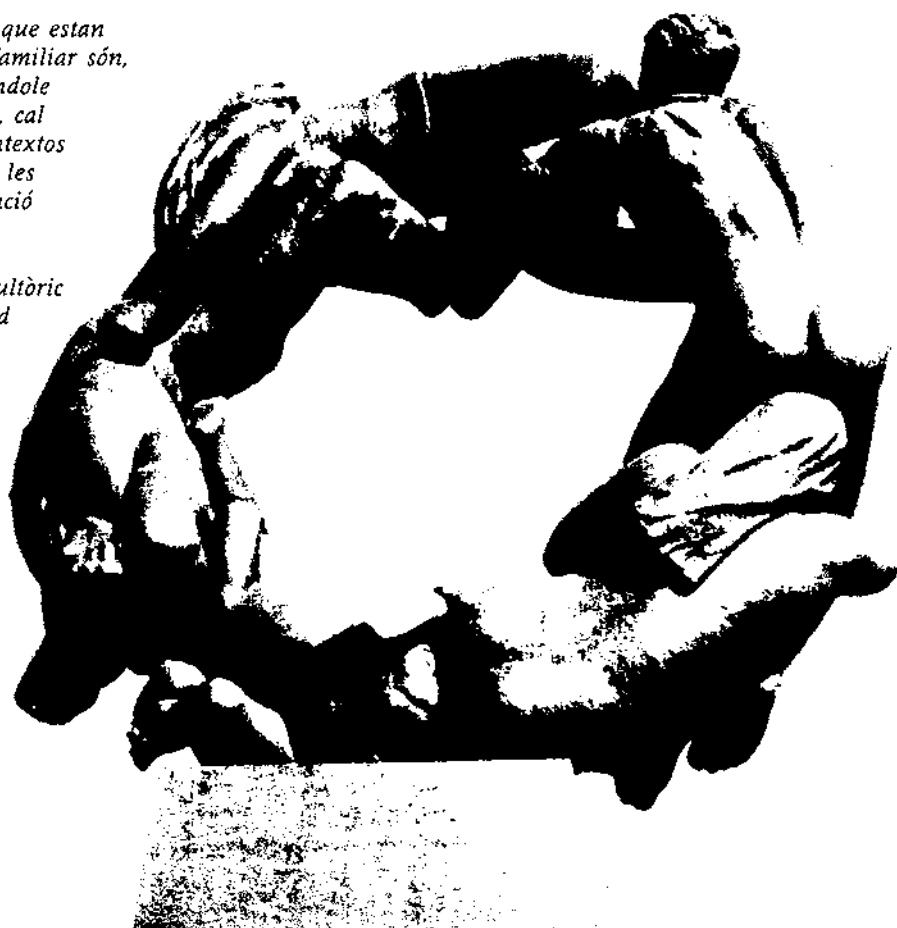
Fins a quin punt el que sovint hom anomena la transició cap a la família «postmoderna» o «postnuclear» representa una ruptura amb el passat? Per sota dels canvis espectaculars experimentats per la realitat familiar en els darrers temps, existeixen línies de continuïtat subterrànies que enllacen els temps moderns amb els anys de l'avior. Algunes de les anomenades noves formes familiars, com ara la cohabitació, les famílies monoparentals o les de segones núpcies, són més velles que l'anar a peu. Aleshores, si resulta que moltes d'aquestes pràctiques ja existien des de fa molts anys, el que haurà canviat són més aviat les representacions. Més que no pas els comportaments, les transformacions que estan soscant l'univers familiar són d'índole ideològica. Això voldria dir que si volem trobar la clau del que està passant dins la família convindria que ens n'allunyéssim per tal d'adquirir una perspectiva més distanciada i global. Si volem entendre quines són les alteracions que està experimentant la fesomia de la família més val que, en comptes d'intentar entendre la realitat familiar des de dins, la tractem de mirar des de fora a partir de les pautes de transformació de l'ordre social global.

La primera observació que voldria fer, per més agosarada que sembli, és que la transició familiar en què ens trobem immersos està relacionada amb la transformació del sistema de dominació a escala mundial. Des de la data emblemàtica del maig de 1968, podem advertir com la repressió sexual institucionalitzada dona pas a una tolerància i una flexibilitat més grans en les actituds i en els comportaments individuals. Cal no oblidar que la funció primordial de la repressió de la sexualitat era vetllar pel manteniment del principi de legitimitat. És per aquesta mateixa raó que el rigor amb què s'aplicava als homes i a les dones la contenció dels seus instints sexuals era radicalment diferent (l'anomenada doble moralitat). Per descomptat, les conseqüències per al llinatge d'un naixement extramatrimonial eren totalment distintes en el cas de la paternitat que en el de la maternitat.

Amb la derogació de la il·legitimitat i de les seves conseqüències jurídiques a tots els països oc-

*Les transformacions que estan
soscavant l'univers familiar són,
fonamentalment, d'índole
ideològica i, per tant, cal
estudiar els nous contextos
familiars a partir de les
pautes de transformació
de l'ordre social
global.*

*Fotografia: Grup escultòric
de l'escultor Vigeland
al parc Frogner
(Oslo).*

cidentals, ara farà una vintena d'anys, canvien moltes coses. Aquesta abolició no tan sols té una dimensió jurídica, sinó sobretot social. Amb les reformes de la llei de filiació el principi de legitimitat enunciat per Malinowski, segons el qual tot nen, en el moment de néixer, ha de tenir un pare que respongui per ell i que avaluï el seu ingrés en la societat, comença a esquarterar-se. Si la funció essencial del *pater*, en una societat patriarcal, era conferir-li una identitat i una posició en l'estructura social, quina serà la instància encarregada de la mateixa missió en una societat en què la figura paterna està esdevenint redundant perquè la seva presència ja no és necessària per tal de legitimar el naixement d'un nou membre?

L'única resposta possible és l'Estat, encarregat de garantir el principi d'igualtat de tots els ciutadans davant la llei, sigui quin sigui el seu origen, entre altres, òbviament, el naixement extramatrimonial. D'aquesta manera, la imatge del pare, que ja havia estat desposseït dels seus mitjans de producció arran del procés d'industrialització, amb el qual la base de la seva autoritat restà greument soscavada, rep una estocada mortal. El fet que la seva principal funció —la de legitimació— sigui assumida pel nou pare Estat entra dins la lògica de desenvolupament de l'Estat-providència, que vetlla sol·licitament pel benestar dels seus fills ciutadans.

Aquesta nova situació té un seguit de conseqüències. La primera és que la desaparició legal de la il·legitimitat dona pas a la possibilitat que la cohabitació i els seus potencials efectes de filiació extramatrimonial puguin tenir un cert caràcter «honorable». No resulta gens estrany, doncs, que la cohabitació dels anys vuitanta i noranta no sigui un fenomen marginal, sinó més aviat propi de les classes mitges-altes urbanes i educades, que marquen la pauta de les innovacions i dels ideals socials. En segon lloc, també s'esdevé que la matrifocalitat, fenomen força estès entre certs grups ètnics amb una posició subordinada en les societats d'Amèrica del Nord, passa a dignificar-se i difondre's al món occidental sota el mantell de diverses versions de la monoparentalitat. Si el pare és una figura redundant, tendeix a desaparèixer no tan sols simbòlicament sinó també físicament i la mare passa a ocupar el primer pla. És el que succeeix amb els anomenats *fading fathers* divorciats, que es desentenenen progressivament dels fills d'un matrimoni anterior, sobretot si formen una nova família. Ja no diguem en el cas de les mares solteres voluntàries, que prescindeixen de la contribució (no genètica) del pare des de bon principi. Després de tot, amb l'abolició de la il·legitimitat, el que desapareix és el paper del pare; el de la mare no ha estat qüestionat.

La reforma de la il·legitimitat i les seves conseqüències jurídiques als països occidentals a partir de la dècada dels anys setanta ha comportat que els estats es refermin com a únics mitjans per garantir la igualtat entre els ciutadans. Fotografia: J. Höpker/Magnum. A: Revista Internacional de Ciències Socials. Núm. 126 (1990), pàg. 555.

L'estatalització de la legitimitat reforça també una altra tendència important, que ja era operativa des de molt abans. Es tracta del moviment vers la individualització. De fet, la constitució de la personalitat dels individus a través de la sanció de l'Estat, més que no pas a partir de la paternitat és el corol·lari del procés secular pel qual els organismes de l'Estat cerquen de relacionar-se directament amb els seus ciutadans, prescindint de les instàncies intermèdies (comunitat, església, llinatge, família) que antany tenien un paper de control molt important en les vides de les persones. El sistema de dominació estatal té com a característica essencial que aspira no tan sols a detenir el monopoli de la força damunt un territori determinat, segons la definició clàssica de Max Weber, sinó que tendeix a erosionar totes aquelles corporacions que podrien interposar-se entre les estructures de l'Estat i els ciutadans situats sota la seva jurisdicció. També en aquest sentit, el principi de ciutadania tendeix a diluir les diverses condicions i/o orígens connacionals a fi que tots puguin rebre el mateix tracte i gaudir d'oportunitats semblants no tan sols davant la llei, sinó, cosa que ja resulta més difícil, davant la vida.

Així, en els darrers temps, podem detectar un pas endavant en aquest procés que ja ve de molt lluny. La institucionalització de la família nuclear fou la resultant d'un compromís històric entre la dissolució del llinatge i de les corporacions de parentiu, d'una banda, i, de l'altra, la preservació d'un espai mínim que permetés la criança dels infants immadurs sense gaires interferències exteriors, ni de l'Estat ni, encara menys, del mer-

cat. Tanmateix, la constitució de la família nuclear com a àmbit privat, a recer de les influències del món impersonal de l'administració pública o de l'economia, fou possible gràcies a alguns factors que en aquests moments estan sotmesos a canvi. El pare perd l'exclusiva en la important comesa de fer de mitjancer entre la unitat familiar i el món exterior en el moment que la mare accedeix a l'àmbit públic a través del seu treball retribuit. Així, doncs, un dels requisits implícits indispensables de la família nuclear, a més de la neolocalitat, fou la reclusió a la llar de la dona burgesa, que esdevé ànima i mare del nou sistema d'organització familiar. D'aquesta manera, les dones resten associades a l'espai privat, mentre que els homes s'especialitzen en les tasques de relació amb l'entorn familiar menys immediat. El sistema de família nuclear, tanmateix, entra en crisi en el moment en què les dones, en especial les més educades, car les obreres i les camperoles no havien deixat de treballar mai fora de la llar, es neguen a acceptar resignadament aquest paper exclusivament privat, que significava la renúncia a la seva activitat en públic.

Amb l'adveniment de la societat moderna avançada de les darreres dècades es difonen les idees feministes i les dones més educades comencen a incorporar-se no tan sols al mercat de treball, com les seves companyes de les classes subordinades, sinó que també accedeixen a altres instàncies d'alt nivell: les del món públic per antonomàsia, les relacionades amb el govern de la polis. Aquest salt qualitatiu està conferint a la dona occidental una creixent autonomia individual, una independència econòmica i, en ge-

Entre els canvis més significatius cal apuntar que la matrifocalitat passa a dignificar-se i difondre's al món occidental sota el mantell de diverses versions de la monoparentalitat.

Fotografia: Joe McNally/Sigma. A: «Docklands. London's New Frontier». A: National Geographic. Vol. 180, núm. 1 (1991), pàg. 47.

neral, una capacitat d'autodeterminació inèdites en la història de la humanitat.

El fet que la dona deixi d'estar associada en exclusiva a l'espai privat està suposant l'expropiació dels sabers tradicionals de la mestressa de casa, que constituïen una de las bases més importants sobre les quals s'assentava l'autonomia de la família nuclear. La criança dels nens, les atencions als malalts, el treball domèstic, la preparació dels aliments, en suma, totes aquelles labors que avui es denominen de reproducció eren incumbència i competència del sexe femení. Així es transmetien de mares a filles, com un dels llegats més preuats i característics de la identitat femenina.

Tot això, per descomptat, succeïa en el període de màxim apogeu de la família nuclear, que s'estengué entre els anys cinquanta i setanta segons els diversos països occidentals. A l'actualitat, amb el treball cada vegada més freqüent de la dona casada, totes aquestes pràctiques i representacions socials es troben en vies de desaparició. L'espai domèstic està essent envaït pel mercat (electrodomèstics, menjars ràpids, entreteniment televisiu, lleure programat, etc.) i, consegüentment, la família es buida progressivament de molts dels seus continguts i activitats tradicionals.

La intrusió del mercat dins la llar no és més que la contrapartida de la participació creixent de les persones en instàncies extrafamiliars, impersonals i anònimes, la lògica de les quals afavoreix l'individualisme i l'universalisme, principis que, com ja va entreveure Parsons, són antitètics al cosmos familiar. La integració dels nens i dels

joves en el sistema escolar, la incorporació de la dona al mercat de treball, la dependència dels jubilats del sistema de pensions i l'accés progressiu de tots els ciutadans a la sanitat pública representen avenços socials decisius que ens encaminen cap a una societat formada per individus, més que no pas per famílies. Altrament dit, la família perd cada vegada més densitat com a realitat institucional, encara que això no vol dir que no pugui guanyar intensitat com a realitat afectiva i interactiva.

El procés de desinstitucionalització en principi hauria de resultar positiu, ja que això vol dir que els pares poden dedicar-se de ple a les seves cometes essencials: l'educació dels fills. Tanmateix, en una família cada vegada menys institucional —o sia, cada vegada més igualitària i més individualista— aquestes funcions resulten força sovint difícils d'acomplir. Amb la invasió de la família per part del mercat cauen també les barres protectores erigides per tal d'oferir aixopluc a la interacció familiar. La competència, que abans tenia lloc tan sols fora dels murs del recinte familiar, ara s'instal·la en el seu interior. Amb l'apressament propi de la societat actual, els membres de la unitat familiar, en especial les dones, que sovint han d'endurar una doble jornada, domèstica i laboral, tenen dificultats per poder accomplir degudament les seves responsabilitats familiars. D'aquesta manera, algunes dones paguen molt cara la seva llibertat acabada de conquerir, car el cost de la seva independència és a vegades superior als beneficis que n'extreuen a causa de les càrregues que es veuen obligades a assumir.

	Cònjuge masculí	
	Rols segregats/dona mestressa de casa	Rols conjunts/dona activa
Sense estudis	62,8%	4,6%
Estudis primaris	57,7%	6,0%
Estudis secundaris	48,8%	12,9%
Estudis universitaris	41,5%	22,4%
Mitjana	53,1%	10,7%

	Cònjuge femení	
	Rols segregats/dona mestressa de casa	Rols conjunts/dona activa
Sense estudis	64,6%	5,4%
Estudis primaris	61,1%	5,6%
Estudis secundaris	41,7%	16,3%
Estudis universitaris	18,3%	32,7%
Mitjana	53,1%	10,7%

Font: Enquesta metropolitana 1990

Però les dones no són les úniques que han d'afrontar problemes amb la nova situació. Els homes han de trobar el seu lloc en el nou esquema familiar. Un cop desapareguda la prima simbòlica que representava la legitimació paterna, han de forjar la seva autoritat a partir dels propis recursos, se l'han de guanyar a pols en un procés costós i difícil. En una família democràtica i igualitària la negociació i el diàleg són armes essencials per tal de construir l'edifici de cada nova unitat familiar. Evidentment aquest imperatiu val per als dos cònjuges, però en el cas dels marits la tasca potser resulta psicològicament més dura, ja que han de lluitar contra la pèrdua de les bases d'un ordre ancestral que encara es reflecteix en molts vestigis institucionals, mentre que l'estrella de les mullers es troba en ascens. Sempre resulta més fàcil guanyar que perdre.

Les darreres dècades han comportat que en els països occidentals les dones accedeixin a nous àmbits socioculturals i laborals, i deixin d'estar associades en exclusiva a l'espai privat. Gràfic: Barcelona societat, núm. 3 (1995) [dossier: La família a Barcelona], pàg. 36.

La necessitat de bastir amb els maons aportats per cada cònjuge l'estructura de cada nova llar il·lustra els esculls que es presenten en la formació de les famílies. En absència d'un marc institucional sòlid que fixi els topants i els límits dels universos familiars, els que inicien l'aventura de formar una parella es troben a vegades orfes de referències. Tant els homes com les dones no poden, per exemple, aplicar mecànicament les fórmules que havien après, mitjançant la socialització dels rols sexuals, a través de l'exemple dels pares. Les ruptures generacionals resulten sovint tan profundes que els joves han de fer notables esforços d'innovació i d'imaginació per tal d'adaptar les seves pròpies circumstàncies als nous temps. No és estrany, donades aquestes característiques de la formació de noves unions, que l'índex de fracassos sigui cada vegada més elevat.

Els fills, per la seva banda, pateixen sovint les conseqüències d'aquest baix perfil institucional de les noves famílies. L'escassa definició de partida comporta una labor de construcció que requereix uns esforços i unes energies que amb

El model de família tradicional s'està buidant ràpidament dels seus continguts a causa de circumstàncies com: la individualització, l'entrada masiva del mercat en les llars, el treball de la dona, l'atur, etc. Fotografia: Arxiu Històric de les Valls d'Àneu. Fonts Corbera.

La desinstitucionalització de la família fa que l'home s'hagi de replantejar el seu paper en el nou esquema familiar. Fotografia: Florence Paradis. Sans titre, 1993. A: El Guia. Núm 3 (1994), pàg. 44.

molta freqüència els pares i les mares es veuen obligats a dedicar a lluites exteriors. Tanmateix, el que necessiten els fills petits i el que esperen rebre dels adults són orientacions clares i segures, valors sòlids, normes de comportament, tot allò que precisament la desinstitucionalització de la família està fent summament fluid i bellugadís. Si resulta que tot és negociable segons les correlacions de força respectives, les bases del seu ordre personal poden esdevenir força inestables. Igualment, no crec que afavoreixi gaire la formació dels nens la tendència d'alguns pares a posar-se al seu nivell i voler ser els seus amics. El que els cal als fills no són uns iguals, sinó uns superiors.

No sabem encara com serà l'encaix definitiu de la «família postnuclear» que s'està perfilant. O potser fóra millor parlar en plural, ja que la principal característica de la nova situació és justament la diversitat de models i l'absència de sistema. Estem plenament immersos en una transició que ignorem cap a on ens durà. En tot cas, aquesta reestructuració de l'ordre familiar resol uns problemes i en crea d'altres. La introducció de l'igualitarisme i de l'individualisme dins la família entrava dins la lògica de desenvolupament de les societats occidentals i la seva implantació era d'estricta justícia, segons els valors vigents actualment. Dit això, aquests principis resulten de difícil ajustament en l'univers familiar perquè entren en pugna amb algunes de les seves comeses bàsiques. Aquestes reformes haurien d'haver anat acompanyades de moltes altres mesures complementàries: suport psicològic a les noves famílies, política familiar, conciliació entre vida familiar i professional, etc. S'ha començat la casa per la teulada i la revolució ha resultat incompleta. Com en moltes altres ocasions, s'ha donat prioritat a les necessitats del sistema social per damunt de les necessitats de les persones.

Com deia al principi, totes aquestes transformacions estan relacionades amb un canvi en el sistema de dominació. En la situació actual, la institució familiar com a instrument de control social ha esdevingut redundant, car ja és possible bastir un ordre basat directament en els individus, sense la mediació de les instàncies familiars. Així s'ha clos un cicle, un cop convertides en relíquia les funcions de representació política i les econòmiques de producció que tenia la família. Tanmateix, resten encara moltes tasques que, ara per ara, han de continuar assumint les unitats familiars, però sense el suport i els recursos necessaris. La criança i la socialització dels fills en els valors primaris, l'ajut davant la malaltia i l'adversitat, la reproducció dels membres de la unitat familiar mitjançant el treball domèstic, el seu equilibri psicològic, són funcions que per més difuses que siguin no deixen de ser essencials per al bon funcionament de la societat.

La dona, deslliurada de la càrrega imposada de la reproducció i cada vegada més mestressa del seu propi cos, s'incorpora amb dificultats al món públic, però això li comporta fer altres renúncies i assumir deures en una situació poc avantatjosa. A més, un cop arraconada l'antiga legitimitat patriarcal i substituïda per l'aval de l'Estat cal, en contrapartida, una plasmació d'aquesta sanció en una fórmula que tingui sentit per a les vides de les persones. La nova legitimitat ha d'ésser individual i ètica més que no pas institucional o moral, i això vol dir que cada parella ha d'assumir la labor de construcció de la pròpia identitat en un context desfavorable i canviant.